

O NEKIM VIDOVIMA SLAVONSTVA U ČASOPISU
»SLAVONAC«

Iskra Iveljić

U procesu integracije hrvatske nacije važnu ulogu imale su i razlike u društvenom razvoju uže Hrvatske i Slavonije. Stoljetna odvojenost od uže Hrvatske, uspostava županijskog uređenja tek 1745. te različita struktura feudalnog posjeda i sastava stanovništva (stanovništvo civilne Slavonije pretežno je doseljeno i među njim je mnogo stranaca, a Srba je mnogo više nego u civilnoj Hrvatskoj), okosnica su posebnosti Slavonije prema užoj Hrvatskoj. Svi ti čimbenici pridonijeli su stvaranju svijesti o zasebnom slavonskom identitetu, koja je otežavala proces hrvatske nacionalne integracije. Kako se Slavonija pedesetih godina 19. stoljeća našla između dva nacionalno-integracijska središta, hrvatskog i srpskog, slavonsstvo je i pokušaj očuvanja slavonske regionalne posebnosti u procijepu između dvaju nacionalnih integracija.

Ipak, bilo bi prejednostavno pojam slavonsstva protumačiti jednoznačno jer nije postojala samo jedna, monolitna verzija slavonsstva, već su istaknuti pojedinci iznosili i različite koncepcije slavonsstva ovisno o političkim, gospodarskim i drugim interesima svoga sloja i sredine. Time ne isključujem i niz ostalih činilaca koji su mogli utjecati na stvaranje osobnog slava prema slavonsstvu. Stoga je pojam slavonsstva složen, jer se može odnositi na različita područja ljudske djelatnosti i višeznačan, jer ne postoji samo jedna, sveobuhvatna koncepcija slavonsstva.

Prikaz različitih verzija slavonsstva iziskivao bi opsežan istraživački rad i historiografsko iskustvo. Svjesna da ne mogu ostvariti tako široko postavljene istraživačke zadatke, ograničila sam se na časopis *Slavonac* kao izvor podataka o jednoj koncepciji slavonsstva.

Časopis *Slavonac* urednika i vlasnika Miroslava Kraljevića izlazio je u Požezi od 10. I. 1863. do 30. VI. 1865. Nakon osnivanja tiskare 1862. Kraljević se odlučio i na izdavanje zabavno-poučnog časopisa.¹ U pozivima na pretplatu istaknuta su dva cilja: neposredni zadatak časopisa je da širi pouku i prosvjetu kako bi se ostvario viši cilj — narodno i književno jedinstvo Južnih Slavena kao jedini temelj bolje budućnosti.²

Slavonac je objavljivao većinom književne priloge i poučne članke, a vijesti su izlazile pod nazivom »Svaštice«. No, ta je rubrika važna jer u njoj uredništvo, u vijestima iz Požege, i dopisnici iz Slavonije, Hrvatske i Vojne krajine iznose i stavove o bitnim pitanjima politike, gospodarstva i kulture.

¹ Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978, 71—72.

² »Poziv na predplatu«, *Slavonac* (dalje: *Sl.*) 34, Požega, 1863, 529.

Posebnu pažnju zaslužuje i rubrika »Seoski knez«, koja iznosi aktualne probleme iz svih područja života, a pisana je tobože sa stajališta i u okviru razmišljanja seoskog kneza, narodnog glasnogovornika.

Kritički raspoloženi seoski knez zasmetao je političkim oblastima pa je Kraljević imao neprilika zbog članka o podjeli izvanselišnih zemalja. U inkriminiranom članku seoski knez razgovara sa seljacima bivšeg vlastelinstva Strazeman posjednika Julija Jankovića nastojeći ih uvjeriti da je puno bolje da se s njim nagode. Zbog rečenice jednog seljaka da neki ljudi kažu kako se ne mora ostati na nagodbi (seljaci i Janković su se već bili putem suda nagodili) veliki župan požeške županije je pozvao Kraljevića da objasni otkuda mu taj podatak.³ Kao izvor svojih obavijesti urednik je naveo urbarijalnog izvjestitelja i velikog suca, pa je očito da podatke nije dobivao iz razgovora s pukom, već od kolega, županijskih činovnika.

To nije bio i kraj urednikovih nevolja jer je tužen zbog članka u kojem se ironizira ministar predsjednik Anton Schmerling i Carevinsko vijeće.⁴ Kraljeviću je pomogao utjecajan prijatelj pa je časopis dobio tek prvu opomenu. Pod pritiskom opomene i sudbine *Pozora* Kraljević je ublažio svoje napise i tako su tužbe satrle izvornu namjenu članaka.

Položaj izdavača nije bio nimalo ugodan ne samo zbog navedenih neprilika nego i zbog ograničenog broja pretplatnika i njihove osjetljivosti na pristup pojedinim pitanjima. Stoga je urednik i vlasnik lista rastrgan između svojih svjetonazora, želja i stavova svih grupa pretplatnika i strogog nadzora političkih oblasti. Usprkos teškoćama, Kraljević je uspio pridobiti ne mali broj suradnika, među kojima su i tako značajna imena poput Augusta Senoe, Petra Preradovića, Mirka Bogovića i Josipa Eugena Tomića, a do odlaska u Zagreb pri uređivanju časopisa je pomagao Ivan Filipović.⁵ Ne mogu iznijeti konačne podatke o socijalnoj strukturi suradnika jer je dosta priloga ili nepotpisano ili djelomično potpisano, ali među suradnicima čiji mi je društveni položaj poznat prevladava svećenstvo i inteligencija.⁶ Većina suradnika je iz Slavonije, Srijema ili Slavonske krajine, a tek nekolicina iz civilne Hrvatske. Da suradnja između inteligencije uže Hrvatske i Slavonije nije tekla posve glatko, svjedoči radost Mirka Bogovića što *Slavonac* nije kamen smutnje o koji bi se razbila sloga »bratje jednorodne Hèrvata i Slavonacah«,

³ »Seoski knez«, *Sl.* 19, 1863, 302.

⁴ »Seoski knez«, *Sl.* 28, 1863, 444—447. Poziv na županijski sud u *Sl.* 36, 1863, 571.

⁵ Ne znam koji je bio opseg poslova I. Filipovića. U časopisu nije nigdje potpisan a da je doista pomagao Kraljeviću jasno je iz formulacije kojom se *Slavonac* od njega opršta. »Svaštice«, *Sl.* 25, 1863, 400.

⁶ Popis suradnika objavio je Julije Kempf u djelu: Požega, zemljopisne bilješke iz okolne i prilozima za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije, Požega, 1910, 613—614. Njegova lista nije potpuna jer je izostavio gotovo sve suradnike potpisane inicijalima ili dijelom imena. Kempf pogrešno navodi kao posebnog suradnika X+Y u Z. jer je pod tom šifrom pisao J. E. Tomić što se vidi iz pisma Kraljeviću koje je objavio sam Kempf na str. 767. Kempf pripisuje pjesmu »U kolo« nekom M. B. premda je iz pisma Mirka Bogovića objavljenog na str. 771 jasno da je on autor pjesme.

kao i mišljenje Napoleona Špun-Stričića da bi časopis trebao biti glasilom »bratinske sloge izmedj Slavonacah i Hrvatah«.⁷

Osim o suradnicima valjalo bi nešto saznati i o čitaocima *Slavonca*. U pozivu na pretplatu tiskanom u *Narodnim novinama*, *Pozoru* i *Katoličkom listu* urednik je časopis namijenio širokom krugu čitatelja, između ostalih i »braći našeg porijekla« u Ugarskoj, Banatu i Bačkoj.⁸ Štoviše, da bi časopis približio Srbima i tako pridonio bratskoj slozi, predvidio je i mogućnost tiskanja dodatka na ćirilici, što se nije ostvarilo. Nažalost, ne postoji popis pretplatnika časopisa, ali su se povremeno objavljivala imena odgonetača zagonetki. Na temelju tih podataka i imena mjesta iz kojih su se javljali dopisnici moguće je steći barem približnu sliku širine teritorija na kojem se časopis čitao. Dakako, pritom valja biti na oprezu ne samo zbog nedostatnosti podatka nego i zbog činjenice da se dopisnik ili odgonetač može nalaziti i izvan svog stalnog mjesta boravka, na školovanju, zbog posla i sl. Ipak vidljivo je da se časopis osim u slavonskim županijama (od njih je najslabije zastupljena srijemska) čita i u civilnoj Hrvatskoj. Izgleda da su časopis dobro primili i u brodskoj i gradiškoj pukovnji, a čitao se i u Ugarskoj.⁹ Vrijedna je spomena činjenica da je časopis dopirao i do manjih slavonskih mjesta, što je s obzirom na njegovu zadaću prosvjeđivanja puka bilo itekako važno, no da li je *Slavonac* dospijevao do ušiju nepismenih seljaka teško je reći. Otac Kajo Adžić je preporučivao pismenim čitateljima da njegove članke priopćavaju puku, pa možda i nije isključeno da se to u manjim mjestima i radilo.

Koliko je Kraljevićev poduhvat značajan za Slavoniju svjedoči požeški dopisnik *Pozora* koji u svom dopisu ističe važnost novopokrenutog časopisa za »malenu i bezazlenu Požegu« jer je pružio konkretan novinski prostor do tada »plandujućoj inteligenciji slavonskoj«.¹⁰ Kraljević je tako omogućio Slavoncima da se javljaju u svom časopisu i zacijelo je intelektualno oživio svoj grad Požegu.

Časopis *Slavonac* izlazi u vrijeme obnovljenog ustavnog života, ali obnova ustavnosti nije značila i potpuno razgrađivanje apsolutističkog sistema pa je prednagodbeno razdoblje zapravo pseudoustavno doba. I dalje se utjeruje neustavni porez, županijski sudovi uvedeni su neustavnim putem a financijski organi djeluju bez veze s novim oblastima. I oživljeni municipalni sustav predstavljao je samo preobrazbu staroga a ne i kvalitativno novo uređenje.¹¹ Uza sve to valjalo je riješiti i državnopravno pitanje odnosa prema Ugarskoj i prema cjelokupnoj Monarhiji. Premda je Hrvatski sabor 1861. odbio poslati zastupnike u Carevinsko vijeće i time zanijekao zajedničke poslove s Austri-

⁷ Isto, 770—771.

⁸ *Pozor* (dalje: *Po*) 291, Zagreb, 19. XII. 1862; *Narodne Novine* (dalje: *N. N.*) 144, Zagreb, 20. XII. 1862. Primjerak *Katoličkog lista* s pozivom na pretplatu nije sačuvan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (br. 52, 1862).

⁹ Iz brodske i gradiške pukovnije ima više dopisa nego iz civilne Hrvatske. Dopise i odgonetke iz Ugarske vjerojatno šalju čitaoci koji su privremeno u Ugarskoj.

¹⁰ *Po*. 273, 28. XI. 1863.

¹¹ Mirjana Gross, Počeci moderne Hrvatske, neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850—1860, Zagreb, 1985, 460—461.

jom, mišljenja istaknutih političara bila su podijeljena pa su se oblikovale i jezgre stranaka: narodne (koja se ubrzo podvojila na Narodnu liberalnu i Narodnu samostalnu stranku), unionističke (Narodne ustavne stranke) i pravaške.

Miroslav Kraljević je na Saboru 1861. dao poseban prijedlog da se odmah izjavi spremnost Trojednice za savez s Ugarskom na temelju narodne ravnopravnosti i nezavisnosti uz garanciju autonomije te realnog i virtualnog teritorija. Pregovore bi vodili izaslanici obaju sabora.¹² Kraljević se nije pridružio prijedlogu zastupnika Zagreba, temelju unionističke stranke, jer je smatrao da i oni kao i Središnji odbor, na različite načine, idu dalje nego što je potrebno »dočim se već sad upuštaju u uvjete«.¹³ Po njegovu mišljenju na Saboru se raspravlja samo o načelu, a o uvjetima unije će se pregovarati kasnije. Kraljević dakle ne smatra potrebnim da se minimalna autonomija Hrvatske a priori prizna u pravno valjanoj formi, nego misli da se pitanje odnosa prema Ugarskoj može riješiti neposrednim pregovorima. Stoga i nema principijelne razlike između njegova i unionističkog prijedloga.

Kraljevićev unionizam nije prisposobiv unionizmu nekog slavonskog veleposjednika, posebice ako se uzme u obzir Kraljevićeva djelatnost 1848/49. Jedan od najistaknutijih Požežana u zbivanjima revolucionarne 1848. je bio upravo Miroslav Kraljević.¹⁴ Opredijeljenost požeške županije za Hrvatsku i bana Josipa Jelačića nije ipak značila i napuštanje regionalnog slavonskog identiteta jer se u željama naroda Slavonije, »Što žele pravi Slavonci« ističe da Slavonija uvijek ostane kraljevina, a Slavonci braća Hrvatima i Dalmatincima.¹⁵

Takva »slavna narodna prošlost« samo je na prvi pogled nespojiva s pripadnošću Narodnoj ustavnoj stranci. »Ustavani čovjek«, kako sam sebe određuje Kraljević, zacijelo je nametanje njemačkog jezika doživljavao kao poraz a neoapsolutizam ga je učvrstio u uvjerenju da je jedino jamstvo ustavnosti savez s Ugarskom. Tako je zbog konstitucionalizma Kraljević pristao na tješnju vezu s Ugarskom. Premda je na Saboru 1861. Kraljević hvalio liberalne mađarske zakone iz 1848, upozorio je da se u njih uvuklo »trnje« jer se kraljevina Hrvatska spominje »samo mimogredce«, a »od kraljevine Slavonije, kao kraljevine nema ni traga ni glasa«, već se samo spominju slavonske županije kao i ostale ugarske županije.¹⁶ Kraljevićev istup 1861. nadovezuje se na želje naroda Slavonije 1848. po težnji da Slavonija bude kraljevina ravnopravna Hrvatskoj i Dalmaciji, te da zajedno tvore Trojednu kraljevinu kao trolist jednakopravnih cjelina.

¹² Dnevnik sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (dalje. DS), 1861, 262—271.

¹³ Isto, 270.

¹⁴ O Miroslavu Kraljeviću 1848/49 v. J. Kempf, n. dj., 262—294; Filip Potrebica, Požeška županija za revolucije 1848—49, Zagreb, 1984, 113—285; Isti, Osamnaest pisama Mirka Lentulaja upućenih Josipu Bunjiku i Miroslavu Kraljeviću, u vremenu od 23. srpnja 1848. do 6. lipnja 1849. godine, Arhivski vjesnik XVII—XVIII, Zagreb, 1974—75, 247—259.

¹⁵ F. Potrebica, Požeška županija, n. dj., 125—126.

¹⁶ DS, 1861, 264.

Kraljević je smatrao potrebnim istaći i da se Hrvatska i Slavonija ne povezuju s Ugarskom zbog materijalnih interesa već zbog višeg principa — obrane ustavnog poretka. Mada se Kraljević pozivao na viša načela, rasprava o izbornom redu na Saboru 1867. dobro je pokazala prepletanje materijalnih i političkih interesa. Nezadovoljan omjerom hrvatskih i slavonskih zastupnika, Jovan Živković je zahtijevao da se u Slavoniji bira jedan poslanik na svakih 15 000 a ne na 20 000 stanovnika. Smatrao je: ako se ne poveća broj slavonskih zastupnika, »Slavonija svoje najvažnije interese nemože da vidi u pravednom razmjeru zastupane«. ¹⁷ Živković se potužio i što »oni koji u središtu domovine stoje« uživaju u blagodatima svih zavoda koji se zajednički uzdržavaju. ¹⁸

Kraljević se složio sa Živkovićem potuživši se na »neljubav bratsku«, izrekavši i prikrivenu prijetnju da bi neki drugi narod na mjestu Slavonaca mogao pod takvim okolnostima i na drugo mjesto težiti a ne tamo gdje pripada »po krvi i narodu«. ¹⁹ Pozivao se i na staro pravo Slavonije da bira zastupnike za Hrvatski i Ugarski sabor, a napomenuo je da Slavonija plaća hrvatske rasteretnice i da »u gdje kojoj stvari neima razmjerja med Hrvatskom i Slavonijom, kao što glede službah«. ²⁰ Bit cijele rasprave jednostavno je iskazao Živković rečenicom: »Ako mi i jesmo braća, naše kese nisu sestre.« ²¹ Stoga su Slavonci od Hrvata zahtijevali pristanak na veću zastupljenost Slavonije u Hrvatskom saboru kako bi se svi njezini interesi mogli bolje promicati.

Iz poziva na pretplatu vidi se da je Kraljević dobio dozvolu da u *Slavoncu* raspravlja o političkim pitanjima, ali je na nagovor prijatelja i zbog zakona o štampi odustao. ²² Kraljevićev postupak dade se objasniti i njegovim položajem kao drugog podžupana požeške županije, a možda i političkom atmosferom samoga grada. O potonjem svjedoči dopis *Pozoru* iz Požege, u kojem se navodi da se u »ovoj zabiti« počelo raspravljati o politici tek u vezi s pastirskom poslanicom protiv *Pozora*. ²³ Dopisnik optužuje velikog župana za »zakutne dogovore« sa skupštinarima i kotarskim sucima pred odlazak u Beč, a iznosi i optužbu da se »snuju osnove« kako bi se odstranili »muževi ustavni« (vjerojatno se radi o pritisku vladine stranke na članove Narodne ustavne stranke ili na članove obiju opozicijskih stranaka).

¹⁷ DS, 1865—67, 334.

¹⁸ Isto, 339.

¹⁹ Isto, 335.

²⁰ Isto.

²¹ Isto, 334.

²² Po. 291, 19. XII. 1862.

²³ Zanimljivo je da postoje neke dodirne točke između stavova *Slavonca* i dopisa iz Požege. Dopisnik se žestoko obara na članak u listu *Volksblatt* u kojem se ismijavaju Hrvati i predlaže se sklapanje sporazuma s Mađarima jer su oni razumni. Taj članak je osudio i *Slavonac*, a iz pisma Ante Lobmayera Kraljeviću od 17. XI. 1863. saznaje se da je Lobmayer išao pitati uredništvo *Volksblatta* u Beču tko je autor članka. Osim toga i dopisnik iz Požege zna za dva potencijalna saborska poslanika i osuđuje ih jer su voljni priznati zajedničke poslove Monarhije i ući u Carevinsko vijeće, a o njima se na isti način govori i u *Slavoncu*. Dopis u Po. 273, 28. XI. 1863; Lobmayerovo pismo: J. Kempf, n. dj., 773—774; Kraljevićev stav: »Svaštice«, Sl. 31, 1863, 496 i 4, 1864, 61.

Slavonac nije zastupao konkretan stranački program, premda je prisutno implicitno osporavanje politike Narodne samostalne stranke. S druge strane, *Pozor*, glasilo Narodne liberalne stranke naziva se viteškim braniocem državnih i ustavnih prava.²⁴ Može se pretpostaviti da se u doba približavanja Narodne liberalne i Narodne ustavne stranke kao opozicijskih stranaka, i skla-panja koalicije pred izbore za Sabor 1865. i Kraljević držao kursa sporazuma s Narodnom liberalnom protiv Narodne samostalne stranke.

Jasan i odlučan stav koji se provlači kroz sva godišta časopisa je načel-no odbijanje ulaska u Carevinsko vijeće. Kraljević se protivi ulasku u Vije-će zbog samovolje Antona Schmerlinga i prevlasti »krupne gospode« te nad-moći Nijemaca koja bi prisilila Slavene da budu samo statisti.²⁵ Stoga se va-lja dogovoriti s onima kojih nema u Vijeću, no mada je Kraljević unionist, dogovor s predstavnicima naroda nezastupljenih u Vijeću ne odnosi se is-ključivo na Mađare jer se među odsutnima nabrajaju i Slovaci i Srbi, za ko-je se kaže da zbog slavenske solidarnosti neće ući u Vijeće. Dakle Kraljević smatra da centralističko i neustavnim putem sazvano Carevinsko vijeće ne može predstavljati Monarhiju, kao i da svaki narod ima pravo na zastuplje-nost u Vijeću, razmjerno broju stanovnika.

Časopis se klonio rasprave o osjetljivim pitanjima, ali se kritiziraju po-rezne oblasti koje se ponašaju kao da su političke, i sudstvo jer se sudski predmeti presporo rješavaju, a neprestance se ponavlja želja za sazivom Hr-vatskog sabora i uklanjanjem neustavnih naredbi i zakona.²⁶ Kraljević se ni-je htio upuštati ni u dublje razmatranje društvenih odnosa, pa nastoji posre-dovati između bivših feudalaca i podložnika zagovarajući podjelu izvanseliš-nih zemalja ne u korist seljaka, već putem dogovora finaliziranog sudskom nagodbom. Tako bi prestale zadjevice između bivših feudalaca i seljaka i za-vladala bi socijalna stabilnost. Mnogo liberalnije se izjašnjava autor »Putnič-kih bilješki« koji osim suprotstavljanja starog i novog, feudalnog i buržoas-kog, izražava i nadu u društvo budućnosti, u kojem će i seljaci moći sebi izgraditi »kule«, u društvo u kojem će svi »stališi« i narodi zajednički uživa-ti plod zajedničkog truda.²⁷

Društvo budućnosti, kako ga zamišlja Kraljević, utemeljeno je na slobod-nim i samostalnim općinama, no nemam dovoljno obavijesti pomoću kojih bih mogla zaključiti da li on pod time ipak ne misli na prilagođenu varijantu municipalizma. Zanimljiv prilog o općinama napisao je Andrija Torkvat Br-lić zalažući se za široku autonomiju općina koju liberalno objašnjava impera-tivom da se čovjekova slobodna volja što manje ograničava jer je tako dru-štvo sretnije i savršenije.²⁸ Očito je da Brlić nije bio zadovoljan pukim pril-ađavanjem municipalnog sustava novim uvjetima.

Političko usmjerenje časopisa *Slavonac* specifično je jer urednik Miro-slav Kraljević, plemić-činovnik i istaknuti slavonski četrdesetosmaš, od uni-je s Ugarskom očekuje političke probitke, ali odbacuje mađarske nacionalne

²⁴ »Seoski knez«, *Sl.* 13, 1863, 205.

²⁵ »Seoski knez«, *Sl.* 5, 1863, 75—77.

²⁶ »Seoski knez«, *Sl.* 21, 1863, 334.

²⁷ »Putničke bilješke«, *Sl.* 30, 1864, 480.

²⁸ »Seoski knez«, *Sl.* 9, 1865, 141—143.

aspiracije i zalaže se za načelo ravnopravnosti naroda. U svojoj unionističkoj koncepciji Kraljević promatra Hrvatsku i Slavoniju kao ravnopravne cjeline koje tvore političku zajednicu utemeljenu na zajedničkom ustavu, koji se od bečkog središta može obraniti jedino uz pomoć jačeg saveznika, Ugarske.

Kraljević je već u preliminarnom pozivu na pretplatu predvidio i rubriku namijenjenu vjeri pod nazivom »Dobar župnik«.²⁹ Već u početnim člancima »Dobrog župnika« nastoje se opravdati društvene nejednakosti. U skladu s time težnja za jednakošću proglašena je zavišću jer svaki »stališ« ima svoja određena prava i dužnosti koje ne smije mijenjati. Tako »Dobar župnik« nastoji održati društvenu stabilnost oštro odbacujući zasade liberalizma. Pored tako brižnog župnika nije ni čudo što slavonski puk nije rado išao u crkvu pa tek trećina puka nedjeljom ide na misu, a umjesto na večernje muškarci idu u krčme a žene razgovaraju. U tome su bili složni i katolici i pravoslavci jer pravoslavni puk još manje zalazi u crkve.³⁰

Važan vjerski događaj koji je našao prostora na stranicama *Slavonca* je proslava jubileja Sv. Ćirila i Metoda u Požezi. Časopis je u cijelosti objavio govor oca Mihajla Benišeke u kojem se ističe superiornost vjere nad svjetovnim naukama jer samo ona rasvjetljuje pamet, ali se i slave slavenski apostoli, opisuje njihov život i rad te naglašava da je sam papa odobrio slavensko bogoslužje.³¹ Taj argument u govoru nije slučajna u kontekstu Strossmayerovih napora da se odobri slavensko bogoslužje pa je jasno da su Benišek i *Slavonac* podupirali Strossmayerovu zamisao.

Slavenski apostoli imali su i drugu funkciju — poticanje suradnje i sloge katolika i pravoslavaca što je za civilnu Slavoniju, s mnogo većim postotkom pravoslavnog stanovništva nego u civilnoj Hrvatskoj, bilo od osobite važnosti.³² Stoga i ne čudi što je jedna od omiljenih tema *Slavonca* sloga katolika i pravoslavaca i često se naglašava da vjera ne treba razdvajati već spajati. Takav stav posve je razumljiv jer bez vjerske sloge nema ni sloge između Hrvata i Srba, do koje je Kraljeviću toliko stalo. Na više mjesta istaknuto je da i katolici i pravoslavci čine jedan narod, a i najmanji primjeri suradnje ističu se s dužnom pažnjom.³³

Velika afera izbila je oko mogućeg dolaska isusovaca na požešku gimnaziju. Stotinjak građana Požege uputilo je peticiju kardinalu Jurju Hauliku

²⁹ Po. 291, 19. XII. 1862.

³⁰ »Dobar župnik«, Sl. 3, 1863, 35—38; »Prijatelj puka«, Sl. 17, 1863, 265. Obje te rubrike je 1863. pisao Kajo Adžić v. J. Kempf, n. dj., 613.

³¹ »Dobar župnik«, Sl. 20, 1863, 306—311 i 22, 1863, 338—341. Za vrijeme proslave jubileja došlo je i do nekih nemilih događaja, ali kako Kraljević ne izvještava o njima opširnije, ne znam koji je bio uzrok sukoba ni da li su kasnije izgladnili.

³² Prema popisu iz 1857. u požeškoj županiji bilo je 39,03% pravoslavnog stanovništva. Prosječni postotak za civilnu Hrvatsku i Slavoniju iznosio je 9,75%. M. Gross, n. dj., 47.

³³ Tako se s ponosom ističe novčan doprinos pravoslavnog stanovništva proslavi obljetnice katoličke župne crkve u Pakracu. »Svašnice«, Sl. 23, 1863, 368. V. i Sl. 13, 1863, 207.

zalažući se da isusovci preuzmu gimnaziju, a o tom je predmetu raspravljalo i zastupstvo grada, što omogućuje poredbu istupa Kraljevića na sjednici zastupstva s tekstom »Seoskog kneza«. Stav koji je u članku nagovijestio, drugi podžupan je jasno iznio na sjednici: o dolasku isusovaca može raspravljati samo Hrvatski sabor. Iz istupa pojedinih zastupnika očito je i da pristalice dolaska isusovaca nisu bili motivirani razlozima vjerskog karaktera već probitačnošću Haulikova prijedloga da se u slučaju dolaska isusovaca u Požezi otvori viša gimnazija. Osim toga zastupnici se nisu željeli zamjeriti kardinalu, dobročinitelju Požege, stoga su odlučili zamoliti ga da se založi za taj predmet.³⁴

Time afera nije završena i za Kraljevića. Zbog napisa u »Seoskom knezu« da isusovci putem vjere šire »njemačku narodnost«, neki svećenik zagrebačke nadbiskupije poslao je negodujuće otvoreno pismo uredništvu zamjerivši mu i objavljivanje novela nemoralnog sadržaja. Ujedno je zaprijetio i da časopis više neće moći preporučivati povjerenoj mu mladeži.³⁵ Kraljevićev neugodan položaj pokazuje i činjenica da je na pismo odgovorio tek nakon deset brojeva braneći se da je samo naveo što se govori i odbijajući optužbe o nemoralnosti novela.³⁶ Urednik priznaje da je tiskana poneka profana riječ, ali kad bi sve bilo pisano u »strogo religioznom smislu«, *Slavonac* bi bio *Katolički list*.³⁷ Premda je Kraljević isticao da kao kršćanin nema ništa protiv isusovaca, stalni čitaoci su mogli steći drugačiji dojam jer su »Svaštice« donijele pravi hvalospjev franjevcima i njihovim zaslugama za narod.³⁸ Uostalom, i sam Kraljević je bio franjevački đak.

Izgleda da se i sam urednik ogledao na vjersko-filozofskom polju u člancima »Pogled u narav«, u kojima iznosi svoja gledišta o odnosu između prirode, čovjeka i boga. Ti tekstovi ne samo da nisu mogli biti namijenjeni puku već ih zacijelo nije posve razumio i pokoji obrazovan čovjek. Članci su zanimljivi jer razmatraju stalne promjene u prirodi i neprestani razvoj svih bića pa bi se u njima mogli nazreti i elementi evolucionističkog shvaćanja.

Imajući u vidu »Pogled u narav« i razjašnjenje u vezi s otvorenim pismom zagrebačkog svećenika, kao i relativno malu zastupljenost članaka isključivo posvećenih vjeri, nije posve opravdano klasificirati *Slavonca* kao katolički časopis.³⁹ Dakako, ne pokušavam osporiti činjenicu da se Kraljević izjašnjava za principe katoličanstva te da dobar dio poznatih suradnika i pretplatnika sačinjavaju svećenici i studenti bogoslovije, no to nije dostatan razlog da se časopis proglasi katoličkim.

³⁴ »Seoski knez«, *Sl.* 20, 1864, 318—319; »Svaštice«, *Sl.* 34, 1864, 544 i 35, 1864, 558—560.

³⁵ Otvoreno pismo svećenika u *Sl.* 26, 1864, 415—416.

³⁶ Optužba o nemoralnosti zasigurno se odnosi na novelu »Ženitba neobičnim putem« u kojoj mlad i siromašan činovnik daje oglas u novine ne bi li našao stariju ali bogatu ženu za suprugu. *Sl.* 21, 1864, 322—330.

³⁷ »Seoski knez«, *Sl.* 36, 1864, 574—575.

³⁸ »Svaštice«, *Sl.* 29, 1863, 463—464.

³⁹ To je učinio Juraj Mataušić uključivši u svojoj disertaciji časopis *Slavonac* u katoličku štampu. J. Mataušić, *Die kroatische katholische Presse 1849—1900*, disertacija, Salzburg, 1983, 167—176.

Što se vjerskog aspekta tiče, u *Slavoncu* se naglašavaju oni njegovi elementi koji su sukladni i korisni slavonsvu, pa se vjera smatra pojavom odvojenom od svjetovnih fenomena. Da bi se spriječilo vjersko podvajanje stanovništva Slavonije, ističe se da vjera nema svog historijskog prava, geografije i politike. Iz istog razloga inzistira se na komponentama koje pridonose uzajamnosti na južnoslavenskoj i slavenskoj razini poput kulta Ćirila i Metoda, zahtjeva za uvođenjem slavenskog bogoslužja, otpora »njemačkim« isusovcima i podrške »narodnim« franjevcima.

Vjersko podvajanje stanovništva Slavonije bi znatno oslabilo, ako ne i onemogućilo slavonsvo, jer bi katolike integriralo Hrvatima a pravoslavce Srbima ne ostavljajući prostor za Slavonce. Zato se Kraljević služi teritorijem kao konstituantom slavonsva i odbacuje vjerski ekskluzivitet kao zapreku ostvarenju zamisli o slavonskom narodu koji bi obuhvatio katolike, pravoslavce i protestante.

Već sam istakla da je slavonsvo složen pojam, a i različiti gospodarski interesi pridonose njegovoj raznolikosti. Na ovom mjestu mogu samo pokušati naznačiti osnovne razloge za usmjerenje časopisa *Slavonac*. Prije svega, valjalo bi uočiti razlike između požeške i virovitičke županije kao polazište različitih koncepcija slavonsva. Još 1854. tajnik Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku Josip Posner jasno je istakao razlike u trgovinsko-prometnim interesima Hrvatske i Slavonije, označivši kao glavnu potrebu Slavonije uređenje plovidbe Dravom, što će nanijeti štetu trgovini uže Hrvatske uslijed smanjenja prometa na Savi.⁴⁰ Doduše i Osječka komora je šezdesetih godina 19. stoljeća odstupila od tako krute hrvatsko-slavonske antinomije, no stav iz 1854. dobro pokazuje specifične interese Podravine.

Nasuprot virovitičkoj županiji u kojoj dominira veleposjed, u požeškoj je prevladavao srednji zemljoposjed.⁴¹ Na temelju strukture bivših vlastelinstava i geografskog položaja (požeška županija se nalazi u središnjem dijelu Slavonije i u interesu joj je povezivanje s užom Hrvatskom), može se nazreti i podloga drugačijeg pristupa slavonsvu. Osim toga postoji i bitna razlika u stupnju industrijalizacije. Dok se na teritoriju virovitičke županije razvijaju pogoni na bivšim vlastelinstvima i poduzeća u gradovima, u požeškoj županiji se i o početnoj industrijalizaciji može govoriti tek s krajnjim oprezom. U virovitičkoj županiji naročito su agilni osječki industrijalci koji sudjeluju i na međunarodnim gospodarskim izložbama, a na Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864. osječki proizvodi su kvalitetom nadmašili sve druge, čak i zagrebačke.⁴²

Jedno od vrlo važnih pitanja za Slavoniju šezdesetih godina 19. stoljeća je željeznica. U *Slavoncu* se na više mjesta raspravlja o tom pitanju a Mijat Stojanović je napisao i poseban članak o Zemunsko-riječkoj željeznici. Stojanović se zalaže za realizaciju Jadranske željeznice koja bi omogućila »Trojednu kraljevinu u pravom smislu rieči« a bila bi važna i za vezu Banata, Sr-

⁴⁰ Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, 89—90.

⁴¹ F. Potrebica, *Požeška županija*, n. dj., 14.

⁴² Miroslava Despot, *Industrija građanske Hrvatske 1860—1873*, Zagreb, 1970, 112.

bije i Bosne s morem.⁴³ Međutim upravo je željeznica pokazala različitost interesa. *Slavonac* a i požeška županija najviše su strepili od mogućnosti da željeznica zaobiđe Požegu, a svima je bilo jasno kakvim negativnim posljedicama bi rezultirao takav ishod. Svijest da bez željeznice nema napretka i dostizanja evropske razine, poticala je *Slavonca* da brani interese Požege i požeške županije protiv pojedinaca i grupa koje nameću posebne interese. No jasno je da je i časopis branio svoje, požeške interese zalažući se za željeznicu sredinom Slavonije.

Postojale su tri varijante željeznice kroz Slavoniju: za željeznicu dravskom dolinom zalagao se knez Schaumburg-Lippe, željeznicu savskom dolinom priželjkivala su krajiška područja uz Savu, dok se za željeznicu sredinom Slavonije borila požeška županija uz podršku virovitičke.⁴⁴ Stoga i ne čudi što se u *Slavoncu* Lippeov projekt napada kao protivnan potrebama većine naroda. U Lippeovom slučaju doista se i radilo o posebnom interesu virovitičkog veleposjednika kojemu i ne treba željeznica do Jadrana već od Zagreba dolinom Drave do Kikinde i Arada.⁴⁵ *Slavonac* se žestoko odupirao toj trasi pozivajući se i na zaključke Banske konferencije o željeznici.⁴⁶ Lippeov projekt osudio je i izvjesni A. J. (Ante Jakić?) u *Pozoru*, ali s hrvatskog stajališta jer o Zemunsko-riječkoj željeznici piše kao o hrvatskoj željeznici, a Lippea napada zato što radi na štetu civilne i vojne Hrvatske. Dakle uopće se ne spominje Slavonija kao da kroz nju ta ista željeznica neće prolaziti.⁴⁷

Prava eskalacija obrane interesa požeške županije nastala je nakon prijedloga Zagrebačke komore i zastupstva grada da se željeznica dravskom dolinom vodi tako da Zagreb postane željezničko čvorište zemlje. *Slavonac* smatra da bi na taj način Slavonija bila odsječena od napretka i slavi bana Josipa Šokčevića jer nije htio žrtvovati interese cijele zemlje zbog posebnih interesa Zagreba. Još veći revolt *Slavonca* izazvala je tvrdnja nekih zastupnika Zagreba da je Požega trgovinski nerazvijen grad. Ogorčeni Kraljević ironično poručuje zagrebačkim trgovcima i obrtnicima: »netamanite narod od koga i vi živite.« Premda Slavonci smatraju Zagreb i svojim središtem, uslijed zanemarivanja »okolnosti zemlje i kraljevine Slavonije« mogli bi poželjati i da se neki drugi grad izabere za glavni, primjerice Rijeka!⁴⁸

Značajno je da inače umjereni Kraljević, koji nastoji sukobe izgladiti, u pitanju koje zadire u vitalne privredne interese reagira oštro i prijeteći, a kao »pravdoljubivog poglavara« koji štiti interese Slavonije hvali Slavonca, bana Šokčevića.

Valja spomenuti i pitanje osnivanja kreditnog zavoda u Zagrebu. Mada časopis pozdravlja taj poduhvat u kojem svojim priložima sudjeluju i Slavonci Strossmayer i Janković, smatra da bi se oni trebali založiti i za osnivanje

⁴³ Mijat Stojanović, »Rieč dvie o zemunsko-riječkoj željeznici«, *Sl.* 17, 1864, 269.

⁴⁴ Bernard Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863, I, Zagreb, 1975, 118—119.

⁴⁵ Isto, 119.

⁴⁶ »Seoski knez«, *Sl.* 3, 1864, 43—44.

⁴⁷ A. J. »Hrvatska željeznica«, *Po.* 291, 19. XII. 1862.

⁴⁸ »Svaštice«, *Sl.* 3, 1865, 46—47.

podružnice u Požegi, kao još jedne veze između Hrvatske i Slavonije a sve u težnji da Slavonci ne bi »kod bratske diobe kratkih rukavah ostali«.49

Bez sumnje ključan gospodarski događaj šezdesetih godina bila je izložba u Zagrebu 1864, koja je potakla i nacionalno-političke rasprave o odnosu Slavonije i Srijema prema užoj Hrvatskoj. Povod je bio predloženi naziv izložbe i njezina Središnjeg odbora u kojem se spominje hrvatska država. Naziv je žestoko napao Andrija Torkvat Brlić ističući da Slavonija i Srijem nisu, niti će biti dijelovi hrvatske države a zbog takve formulacije neće ništa poslati na izložbu.50 Dalji tok događaja pokazao je da je neumjestan bio i prijedlog naziva izložbe ali i Brlićeva reakcija pa su prevladali umjereniji tonovi u dopisima *Pozoru* iz Osijeka, Đakova, Požege i u članku iz Zagreba. Autori svih tih članaka osudili su Brlićev prenagli istup ali i predloženi naziv izložbe i Središnjeg odbora. Brliću zamjeraju što govori u ime cijele Slavonije, a pisac zagrebačkog članka pita se da li bi Brlić jednako žestoko istupio i da se radi o srpskoj izložbi u Novom Sadu.51 Brlića ne cijeni ni dopisnik iz Požege koji je mišljenja da Slavonija i predobro zna za njegove »maglovite osnove«.52 Dopis iz Osijeka boji se nesloge koja omogućuje otimanje za »neslavna i nečuvena imena Podravacah, (...) Posavacah, Zagoracah, Bačvanacah, Primoracah (...)«.53 Dopisnik zazire od pretjeranog regionalizma koji omogućuje napredak.

I Miroslav Kraljević je osudio »netemeljiti glas« u ime Slavonaca, ali i predloženi naziv izložbe smatra neprimjerenim. Po njegovu mišljenju nesuglasicu bi valjalo riješiti putem privatnih dopisa ili javnih glasila.54 Spor oko naziva izložbe ubrzo je minuo jer je naziv izložbe i službeno promijenjen, međutim i dalje je vladala pritažena napetost budući da se nije znalo kako će se zapravo prema izložbi ponijeti slavonske županije.

Premda su i u Požegi bili ogorčeni zbog predloženog naziva izložbe, upravo je Požega, da bi se županija bolje pripremila za izložbu u Zagrebu, organizirala skromnu ali značajnu gospodarsku izložbu u Požegi. Prijedlog za održavanje izložbe dao je veliki župan požeške županije Miroslav Špun-Stričić, a Kraljević je u *Slavoncu* primijetio da bi »izložbi zemaljskih plodinah« valjalo priključiti i izlaganje »domaćih ruktvorinah i umjetninah«, s obzirom na to da domaći obrtnici i zanatlije posustaju pred konkurencijom strane robe, a što li će tek biti kad željeznica bude izgrađena.55 Izložba je doista i nazvana Izložbom zemaljskih plodina i ruktvorina pa je vjerojatno Kraljevićev prijedlog urodio plodom.

Iako je odaziv, barem po riječima *Slavonca*, bio velik, struktura izloženih predmeta upućuje na slabu razvijenost županije i kvalitativnu nadmoć nekolicine posjeda, posebice Kutjeva i Jankovićeve posjeda. Jedino se na Jankovićeve posjede upotrebljavao parni stroj. Te premoći bili su svjesni i pri-

49 »Svaštice«, Sl. 3, 1863, 47.

50 N.N. 143, 19. XII. 1862.

51 Po. 292, 20. XII. 1862.

52 Po. 296, 27. XII. 1862. U istom broju je i dopis iz Đakova.

53 Po. 294, 23. XII. 1862.

54 Sl. 11, 1863, 174.

55 »Svaštice«, Sl. 20, 1863, 318—319.

ređivači izložbe pa je odlučeno da se nagrade podijele isključivo seljacima kako bi se motivirali na bolju proizvodnju jer inače »nebi skoro ni jedna nagrada dopala seljačkom stališu«. ⁵⁶ Predstavnici seljaka ušli su i u odbore za procjenjivanje izložaka.

I Kraljevićeva tiskara sudjelovala je na izložbi izloživši »Oče naš« tiskan na svili na deset slavenskih jezika.

Požeški Područni odbor za Gospodarsku izložbu u Zagrebu svojski se trudio da županija bude što bolje zastupljena, stoga je veliki župan urgirao u tom smislu i kod kotarskih sudova. Ipak, nastojanja Odbora nisu isključivo motivirana željom da se pomogne uspjehu izložbe, nego i potrebom da se na njoj prikažu proizvodi požeške županije. I *Slavonac* se trudio da doprinese što boljem odazivu: tiskao je zapisnike sjednica Središnjeg odbora izložbe i popis izlagača iz požeške županije. ⁵⁷

Pripreme za Gospodarsku izložbu nisu mogle pomoći da se požeška županija istakne po strukturi izložaka, pa su u Zagreb poslani pretežno poljoprivredni proizvodi te predmeti obrta i domaće radinosti. Izlagala su ukupno 292 izlagača, a zastupljenost pojedinih kotara vrlo je neravnomjerna. Čast županije su spasili pakrački (141 izlagač), kutinski (30) i bekteški kotar (38). ⁵⁸ Istaknuto mjesto pakračkog kotara razumljivo je s obzirom na to da je Pakrac drugo po značenju obrtno središte u županiji. ⁵⁹ Začuduje mali broj izlagača iz grada Požege, samo četrnaest.

I seljanke požeške županije, premda nepismene i opterećene mnogobrojnim poslovima i predrasudama, dale su svoj obol narodnom pothvatu, Gospodarskoj izložbi u Zagrebu, sudjelujući na njoj ne malim brojem izložaka. Objavljivanje njihovih imena, mjesta boravka i izložaka nesumnjivo predstavlja korak ka napretku i afirmaciji žena. Izlagale su ukupno 103 žene, a od tog broja je većina seljačkih žena. ⁶⁰ Neravnomjerna je i njihova zastupljenost po kotarevima jer je najviše žena iz pakračkog (71), a najmanje iz daruvarskog kotara (1). Iz grada Požege sudjelovale su samo dvije žene, jednako kao i iz Kutine i Pakraca, pa se županijsko središte Požega nije istaklo i kao »žensko središte«. Kao svojevrsnu zanimljivost navodim i podatak da su trojica seljaka izlagala ženske odjevne predmete (marame, pregače, čarape) a da je najmlađa izlagačica imala samo trinaest godina. Nažalost, trud oko izlaganja na izložbi nije sam po sebi mogao jamčiti i zanimljivost izložaka že-

⁵⁶ »Svaštice«, Sl. 33, 1863, 528.

⁵⁷ Iz časopisa se saznaje da se mnogi Požežani spremaju ići na izložbu, a svi koji su se s nje vratili lijepo o njoj pripovijedaju. *Slavonac* čak predlaže da općine šalju na izložbu one koji ne mogu ići na vlastiti trošak. »Svaštice«, Sl. 22, 1864, 352 i 24, 1864, 384. Ivan Filipović je na skupštini učitelja predložio da »učiteljstvo« sudjeluje na izložbi ručnim radovima, crtežima i sl. »Svaštice«, Sl. 20, 1863, 319.

⁵⁸ Popis izlagača objavljen je u brojevima: 15, 16, 17, 18, 21 i 22 godine 1864.

⁵⁹ F. Potrebita, Požeška županija, n. dj., 45.

⁶⁰ Deklariranih građanki je 4, a čak i ako im se pripišu i oni slučajevi kad ne piše da li se radi o seljanki ili građanki, dobit će se broj 17 za građanke i 86 za seljanke.

na jer ih većina pripada 16. i 17. podrazredu (vuna, lan, kudjeljna pređa i konopnine; pletene, tkane i predene tvorine).⁶¹

U razdoblju početne industrijalizacije i privredno nerazvijena Požega, svjesna posljedica nedostatka dobrih prometnih veza kao i nedovoljne razvijenosti županije, nastoji se navrijeme uključiti u projekte koji joj mogu osigurati izvjestan gospodarski napredak. Premda je na nacionalnom planu slavonsvo značilo otežavanje hrvatske nacionalne integracije, gospodarski interesi nukaju Požegu i požešku županiju i na povezivanje s užom Hrvatskom. Stoga se i nastoji sudjelovati u zajedničkim pothvatima poput željeznice, Gospodarske izložbe i kreditnog zavoda.

Nije slučajno već u prvom broju *Slavonca* Kraljević objavio članak u kojem osuđuje svađu školske djece o pitanju jezika i nacionalne pripadnosti. Dok jedan dječak reproducirajući očevo mišljenje smatra da je bolje radi službe da se Slavonci nazovu Hrvatima, drugi to odbacuje argumentom da su Slavonci stariji od Hrvata a treći dječak se smatra Srbinom. Seoski knez, koji bez sumnje zastupa gledište časopisa, misli da se treba »cjepkanja okaniti«. Korisnije je doprinositi osnivanju Jugoslavenske akademije jer će ona znanstveno prosuditi cijeli predmet i odrediti pravo ime, a dotad su sva imena prava.⁶² Možda je neposredan povod članku Intimat Dvorske kancelarije kojim se nastoji ukinuti samovolja u upotrebi imena, stoga se očekuje »da će se u svih poslovih školskih, svagdje, gdje je govor o jeziku ili narodu u smislu genetičkom, upotrebljavati ime hrvatsko«.⁶³

U *Slavoncu* se neprestance ponavlja ideja o slozi, a pitanje imena se uglavnom smatra manje važnim jer je bitnije narodno jedinstvo. To se odnosi i na hrvatsko i srpsko ime u svjetlu polemike hrvatskih i srpskih listova, u koju se Kraljević nije htio upuštati s pravom smatrajući da su je potakli novinari i da ona nema veze s narodom. Postoji i dodatni razlog, osim zaziranja od diskusije o političkim pitanjima, zbog kojega se Kraljević nije želio izravno uključiti u polemiku: mišljenje da bi Slavonci trebali biti neutralna, izmirujuća strana između Srba i Hrvata.⁶⁴

Urednik *Slavonca* je ipak iznio svoj načelni stav kako o polemici tako i o odnosu Slavonaca prema Srbima i Hrvatima. Časopis je opovrgao klevete »dnevnikovih zlobnikah« (misli se na dopisnike *Srbskog dnevnika* iz Slavonije) o »razdraženosti Slavonacah prema Hrvatima« zato što Hrvati »svoju na-

⁶¹ Možda je to razlog zašto mnogi izlagači iz požeške županije nisu uvršteni u katalog izložbe. Usp. Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864, Zagreb, 1864; »Svaštice«, *Sl.* 24, 1864, 384.

⁶² »Seoski knez«, *Sl.* 1, 1863, 12—13.

⁶³ *Po.* 294, 23. XII. 1862. Zbog toga što je *Pozorov* dopisnik iz Slavonije uputio primjedbe na račun Dvorske kancelarije razvila se omanja polemika između *Pozora* i *Narodnih Novina*, pa je *Pozor* objavio tekst Intimata. Zanimljivo je da dopisnik iz Slavonije ne komentira naziv »hrvatski«, barem ne izrijekom, već se zalaže da se »jedinost« u jeziku i pravopisu utemelji na argumentima a ne po zapovijedi. *Dopis* u *Po.* 289, 17. XII. 1862, a dopisnikov odgovor *Narodnim Novinama* u *Po.* 295, 24. XII. 1862.

⁶⁴ *Sl.* 11, 1863, 174.

rodnost namiću Slavoniji». ⁶⁵ Zbog napada na dopisnike *Srbskog dnevnika* uredništvu se javio Ignjat Brlić istaknuvši da ti dopisnici nisu takvi, ali što je važnije Brlić je smatrao da su Slavonci Hrvati i da je Slavonija dio hrvatske države. ⁶⁶ Kraljević se nije želio izjasniti niti da li su Slavonci Hrvati niti da li je Slavonija dio hrvatske države smatrajući to historijskim pitanjem, ali je priznao da Slavonija i Hrvatska tvore političku zajednicu utemeljenu na zajedničkom ustavu, tako da nijedna sila ne može odvojiti Slavonce od Hrvata. Ipak, Kraljević odlučno brani pravo na ime Slavonci i jasno piše: »mi se zovemo Slavonci« ističući da im Hrvati ne uskraćuju pravo na to ime jer je takvo činjenično stanje. ⁶⁷ Iz takve formulacije se već nazire da se slavonsko ime smatra potpuno ravnopravnim hrvatskom. Ime Hrvati dozvoljava se samo za stanovnike uže Hrvatske, inače se piše o Hrvatima i Slavoncima ili o narodu hrvatsko-slavonskom. ⁶⁸ Da se »Slavonac« i »slavonski« odvajaju od pojma »Hrvat« i »hrvatski« potpuno je jasno iz »Svaštica« koje iz *Glasonoše* prenose carevo odobrenje za Jugoslavensku akademiju napominjući da svugdje kod naziva »Hrvat« i »hrvatski« valja pridodati i »Slavonac« i »slavonski«. ⁶⁹

Slavončevo pobijanje razdraženosti Slavonaca prema Hrvatima i isticanje spremnosti da se »bratinske veze« i krvlju brane spremno je prihvatio *Naše gore list*, zabavno-poučni časopis koji je izdavao Ante Jakić a uređivao Mijo Krešić, tumačeći slavonstvo na svoj način. *Naše gore list* piše o »Hrvatima Slavonije« navodeći da se poslije »obmane s ilirstva« narod počeo okupljati oko svoje »narodnosti hrvatske«, pa je očito da časopis ne priznaje slavonstvo već samo hrvatstvo. *Naše gore list* u Hrvate ubraja i pravoslavno stanovništvo tvrđnjom da je »pravoslavnim Hrvatima« prva dužnost da cijene svoju »narodnost«, a ne vjerozakon a stanovnike Dalmacije, Hrvatske i Slavonije smatra jednim, hrvatskim narodom nerazdjeljive hrvatske države. Nadalje, časopis upozorava kako je krajnje vrijeme da se odbaci »svako okolišanje sa slovinštvom, slavonštvom, slovenštvom (što je sve istovjetno skupnom imenu slavenskom)« te da se prihvati povijesno najslavnija »narodnost« slavenska — hrvatska. ⁷⁰ *Naše gore list* je *Slavončevo* isticanje nerazdružive veze između Slavonije i Hrvatske iskoristio kao argument o neutemeljenosti »slavonskog srbstva« koje nameću srpski listovi. ⁷¹

No, ubrzo se zbog efemernog povoda razvila polemika između *Naše gore lista* i *Slavonca*, ali je zašla i u ozbiljnije teme jer je *Naše gore list* napao poetiziranje u politici (odnosi se na pjesme »Svim našincem« i »Jadna majka Slava«), suprotstavivši idejama pjesnika zanesenjaka pozitivni temelj. Časopis ističe da prethodne generacije, a i mnogi suvremenici, nisu pojмили »duh narodnosti«, a za razliku od *Slavonca* piše o posebnim interesima svakog pojednog slavenskog naroda, koje može premostiti ne »duh narodnosti«, već

⁶⁵ »Svaštice«, Sl. 6, 1863, 96 i 11, 1863, 174.

⁶⁶ Sl. 11, 1863, 173—174.

⁶⁷ Isto, 174.

⁶⁸ »Svaštice«, Sl. 4, 1865, 62.

⁶⁹ »Svaštice«, Sl. 8, 1863, 127.

⁷⁰ »Ozbiljne korizmene misli«, *Naše gore list* 7, Zagreb, 1863, 53 i 8, 1863, 63.

⁷¹ Isto, 8, 1863, 62.

opće prosvjete. Premda prihvaća želju za slogom u nazivu jezika, i u književnosti, ideju o političkoj slozi južnih Slavena pripisuje zanesenjacima i u »praktičnosti« zaostalim rodoljubima.⁷²

Slavonac se nije kanio upuštati u iscrpniju polemiku, ali je istaknuo da mu je zajednički ustav svet kao i Hrvatima jer je on jedini pozitivni temelj u Austriji i pomoću njega se jedino i može oduprijeti neprijateljima »narodnosti«. Taj temelj valja iskoristiti za »stopljenje južnih Slavenah«.⁷³ *Slavončev* poimanje odnosa među Južnim Slavenima iznijeto je u pjesmi »Svim našincem«, u kojoj se predlaže zajedničko južnoslavensko ime »Glavno ime Ilirije, /Ili Južne Slavenije,/ Nas u skupa vi zovite« uz koje se svatko može »kod kuće« nazivati kako hoće. Ujedno se upućuje pravi vapaj: »Slavonije već nemamo /Dalmaciju i neznamo,/ Za te zemlje i neznate, Već za Srbe i Hrvate.«⁷⁴ Autor pjesme žali se što Slavoniju svojataju Mađari, Srbi, Hrvati a i Turci bi je htjeli. Kad bi se složio u pitanju imena, narod bi se lakše ujedinio, pa stoga neka Hrvati i Srbi izaberu po trideset ljudi koji će odlučiti o zajedničkom imenu.

Nije mi poznato tko je autor te programatske pjesme. Pretpostavljam da se možda i ne radi o Kraljeviću. U pjesmi ima stavova bliskih Filipovićevim jer se poziva na Imbru Tkalca i njegovu misao da se narod koji želi biti jak mora ujediniti pod jednim imenom. U Tkalčevu slučaju radiło se o opredijeljenosti za srpsko ime, a i Ivan Filipović je bio sklon ideji da se prihvati srpsko ime, ali svoj stav nije želio javno izreći dok Srbija ne ojača, da se ne bi zamjerio Hrvatima.⁷⁵ Međutim mislim da Ivan Filipović nije autor pjesme jer se u njoj provlači misao o slavenstvu starih Ilira koju je on opovrgavao.

U *Slavoncu* vlada prava zbrka u pogledu imena. Samo u »Svim našincem« se govori o: Slovinima, Slavjanima, Slavima, južnim Slavima, narodu jugoslavskom a spominje se i ilirsko ime. Različitosť termina i ne bi bila čudna da se u časopisu ne upotrebljava slavensko i južnoslavensko nazivlje i onda kad je jasno da se misli na Hrvate ili Srbe. Primjerice o krajišnicima se kaže da su »čisti i ovijani Slavjani« a izraz je upotrijebljen kao neutralan termin da bi se izbjegla formulacija Srbi ili Hrvati.⁷⁶

Slavonstvo izraženo u časopisu nepovjerljivo je prema isključivim, nacionalnim imenima u konstituiranju, i zapravo dozvoljava samo južnoslavensku i pokrajinsku razinu. Opasnost od hrvatskog ili srpskog imena je za Slavonce u činjenici da ona nameću i jezično i teritorijalno razgraničenje. *Slavonac* ističe da je nemoguće provesti takvo izjašnjavanje u Slavoniji jer tko bi za sebe mogao reći da je isključivo Hrvat ili Srbin.⁷⁷

⁷² *Naše gore* list 14, 1863, 112. Časopis je objavio i poseban dodatak broju 17, godine 1863, u kojem i dalje polemizira sa *Slavoncem*.

⁷³ »Svaštice«, Sl. 15, 1863, 237.

⁷⁴ Pjesma »Svi našincem, koji hoće misliti i promišljavati ovo« objavljena je u sklopu »Seoskog kneza«, Sl. 11, 1863, 168—173.

⁷⁵ Ljuba Lončar, Iz korespondencije Ivana Filipovića, *Starine* 45, Zagreb, 1955, 457.

⁷⁶ »Svaštice«, Sl. 1, 1863, 14.

⁷⁷ »Seoski knez«, Sl. 11, 1863, 171.

Južnoslavenska razina, naprotiv, Slavoncima samo dodaje ime ne osporavajući njihov pokrajinski identitet, ona ih uklapa u širu cjelinu, u jedinstvo različitosti koje dopušta pravo na posebnost. Osim toga ona je privlačna možda i stoga što na njoj Slavonci nisu jedini jezičac na hrvatsko-srpskoj vagi. Nije zanemareno ni šire, slavensko zajedništvo. Primjera je mnogo a svi ističu slavensku uzajamnost i plemenitost, a za sve što je loše kriv je tuđin, koji pokušava narušiti slogu među braćom Slavenima. Primjetan je i strah i zaziranje od Nijemaca zbog njihove mržnje prema Slavenima, a katkad se piše i o sveslavenstvu.⁷⁸ Osim Hrvata i Srba u časopisu se spominju i Slovenci, ali sporadično. I pored iskazane dobre volje izgleda da u *Slavoncu* nisu imali jasne pojmove o slavenskom nacionalnom imenu. U obavijesti o smrti Ivana Kalistera o njemu se piše kao o Kranjcu, njegovim nasljednicima kao Slovincima a o jeziku kojim je Kalister pisao kao o slavenskom.⁷⁹

U *Slavoncu* se često izjednačuje narod sa stanovništvom određenog područja jer pojam »narod Trojedne kraljevine« osigurava i Slavoncima ravnopravan položaj. Osim toga po istom principu u narod Slavonije mogu se uključiti katolici, pravoslavci i protestanti. Teritorijalni princip je Kraljeviću slavonstvu važan jer se pripadnost slavonskoj zajednici, kao različitoj od hrvatske ne temelji na jezičnoj ili državnoj osobnosti, ili preciznije rečeno, Kraljević ne poseže za krajnjim separatističkim rješenjem, ali pokušava sačuvati slavonsku zasebnost inzistirajući na upotrebi hrvatskog i slavonskog imena na istoj razini. Tako se u *Slavoncu* tvrdi da su svi stanovnici Slavonije Slavonci: »Slavonci katolici, Slavonci pravoslavni i Slavonci niemci« a braća su i jedan narod »sa Hrvati katolici i Hrvati pravoslavnicima.«⁸⁰ Očito je dakle da se Srbi u Hrvatskoj smatraju Hrvatima, a u Slavoniji Slavoncima.

Kraljeviću je bilo stalo riješiti odnos između Hrvatske i Slavonije na temelju obostrane ravnopravnosti. Stoga se u strahu od potpunog potiskivanja slavonskog imena odupirao sve jačem prodroru hrvatskog imena kao nacionalnog imena. U člancima »Seoski knez« javlja se i lik posavskog kneza, kao predstavnika uže Hrvatske. On smatra da su Hrvatska i Slavonija razdjeljene samo »u pojmu«, ali ne i »u bitnosti«, a za to jamči »zdravi um objega naroda i istovjesnost naših interesah« koji se neće subordinirati takvim sašnjarijama kao što je »uskraćenje učestja na hrvatskoj izložbi.«⁸¹ Isti taj lik koji govori o Hrvatima i Slavoncima kao o dvama narodima, u kasnijem broju časopisa ističe potrebu jedinstva »raznih plemenah našega naroda.«⁸²

Posavski knez naglašava da su Hrvatska i Slavonija nerazdruživo spojene, tim više što je propala težnja da se spoje s Vojvodinom a »niti će bogata Rieka baciti sidra svoja van u hrvatsko more.«⁸³ Knez ističe da je Zagreb postao središtem Hrvatske i Slavonije, ali je skeptičan zbog »diplomacije varoške« vrlo često »dubokim lokalizmom zajazene.«⁸⁴

⁷⁸ »Svaštice«, *Sl.* 11, 1864, 175—176; Virgil Malin, »Nješto iz ruske balalajke«, *Sl.* 16, 1864, 251.

⁷⁹ »Svaštice«, *Sl.* 1, 1865, 16.

⁸⁰ »Seoski knez«, *Sl.* 9, 1863, 39.

⁸¹ »Seoski knez«, *Sl.* 7, 1863, 109.

⁸² »Seoski knez«, *Sl.* 9, 1863, 140.

⁸³ »Seoski knez«, *Sl.* 7, 1863, 110.

⁸⁴ Isto.

Može se pretpostaviti da je odnos između Hrvata i Slavonaca Kraljević zamišljao poput odnosa između posavskog i *Slavončevog* kneza, u kojem vlada razumijevanje, dogovor i obrana zajedničkih interesa, ali i uvažavanje posebnosti i identiteta i interesa druge strane.⁸⁵

Premda Kraljević priznaje Zagreb za glavni grad, njegovi naponi nisu usmjereni pretvaranju upravnog jedinstva u stvarno jedinstvo Hrvatske i Slavonije, već očuvanju posebnosti Slavonije. Kraljevićevo slavonsstvo izraz je pokrajinske svijesti, ali ono ne ide do izrazitog separatizma u smislu otcjepljenja. Istodobno Kraljević zamišlja južnoslavensku zajednicu u kojoj se svi koriste jednim zajedničkim imenom što su ga sami dogovorno izabrali, ali ono ne potiskuje dotad postojeća regionalna imena. Štoviše, na jednom mjestu u časopisu se kaže da je svejedno da li će zajedničko ime biti hrvatsko, srpsko, slavonsko ili slovinsko.⁸⁶ Važno je uočiti da se slavonsko ime smatra dostojnim da uđe u krug kandidata za zajedničko ime.

Na početku sam istakla da su postojale razne koncepcije slavonsstva i da ih u ovome radu ne mogu sve istražiti. Zasad samo nazrijavam obrise mogućeg raspona slavonsstva od zagrižene varijante Andrije Torkvata Brlića, pa do »kroatiziranih Slavonaca« koji su uglavnom zbog posla ili afirmacije dolazili u civilnu Hrvatsku i prihvatili hrvatstvo (poput Janka Jurkovića). Bilo je i Slavonaca koji su sebe smatrali Hrvatima mada nisu stalno boravili u civilnoj Hrvatskoj. To je slučaj s dopisnikom *Pozora* iz Đakova koji piše »mi smo Hrvati u Slavoniji živući«.⁸⁷ Kao poseban tip slavonsstva moglo bi se izdvojiti i slavonsstvo nekog slavonskog veleposjednika stranog podrijetla, agilnog u provođenju početne industrijalizacije i relativno nezainteresiranog za bilo kakvu vezu s užom Hrvatskom koja nije probitačna ili neizbježna.

Kraljevićevo slavonsstvo moglo bi se nazvati umjerenim jer priznaje političku zajednicu s Hrvatskom i zajedničke interese Slavonaca i Hrvata, ali i brani slavonski regionalni identitet kako pred Hrvatima tako i pred Srbima. Takav stav je posve razumljiv zbog činjenice da su Srbi u civilnoj Slavoniji brojni pa bi izjašnjavanje za srpsko ili hrvatsko ime jednostavno razdvojilo stanovništvo Slavonije. Iako je Kraljevićevo slavonsstvo inzistiranjem na ravnopravnosti Hrvata i Slavonaca otežavalo proces integracije hrvatske nacije, ono je u nekim vidovima djelovalo i pozitivno. U neugodnoj situaciji nastaloj uslijed polemike hrvatskih i srpskih listova, reakcije Andrije Torkvata Brlića na predloženi naziv *Gospodarske izložbe* i ogorčenosti srijemske županije što se u katalogu izložbe ne spominju Srbi, Kraljevićevo umjerenost slavonsstvo, uvijek spremno na dogovor i suradnju, djelovalo je umirujuće i posrednički a utjecaj *Slavonca* zacijelo nije bio zanemariv barem u požeškoj županiji.

⁸⁵ Ne mogu sa sigurnošću odrediti tko se krije iza posavskog kneza: da li se radi o Kraljeviću, koji je u lik projicirao razmišljanja nekog imaginarnog Hrvata koja bi bila prihvatljiva Slavoncima, ili je tekst posavskog kneza možda sugerirao netko drugi. *Naše gore list* je shvatio da se radi o dopisniku.

⁸⁶ »Svašt.cec«, *Sl.* 13, 1863, 207.

⁸⁷ *Po.* 296, 27. XII. 1862.

Summary

SOME ASPECTS OF SLAVONIAN REGIONALISM IN THE PERIODICAL
»SLAVONAC« (THE SLAVONIAN)

Iskra Iveljić

In her paper the author tries to illuminate and explain the relation of a group of eminent Slavonians, gathered around the periodical »Slavonac« in the early 1860s, toward the Croatian national integration. As the paper refers to a certain group of Slavonians, its scope is of a limited kind.

At the middle of the 19th century Slavonia found herself split by two national integrations, namely that of the Croats, and that of the Serbs. Such a state of affairs brought about a number of different attitudes toward those integrations. Some Slavonians began to think of themselves as of Croats, some as of Serbs, while others tried, in many different ways, to pursue their own Slavonian identity. Miroslav Kraljević, the editor-in-chief of »Slavonac«, decided on a vigorous Slavonian propaganda, the aim of which was to put an end to the further disintegration of Slavonia in its Croatian and Serbian part. Accordingly, the inhabitants of Slavonia were considered to be Slavonians. However, even though Kraljević vehemently asserted Slavonian regional identity, his attitude was not entirely separatistic. He emphasized that Civil Croatia and Slavonia were entitled to same rights, but he did not demand a complete state independence of Slavonia and its separation from Civil Croatia.

To conclude with, Slavonian regionalism is a very complex phenomenon, existent in at least several variants, which consist of various aspects such as political, cultural, economic and religious.

»Slavonac« demanded the equality of rights between Civil Croatia and Slavonia and tried to prevent every possibility of dividing Slavonia between the Croats and Serbs. Although Slavonian regionalism, as expressed in the periodical »Slavonac«, was an impediment for the Croatian national integration, it was not of a totally separatistic character.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

HISTORIJSKI ZBORNİK GOD. XL (1) str. 1—470, Zagreb 1987.

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.